
**A KALANGYA
ESZMEI
IRÁNYVÉTELE
ÉS IRODALOMPOLITIKÁJA**

A programadó cikk és háttere

A Kalangya első száma 1932 májusában jelent meg, s ebben a szerkesztőség meghatározta a folyóirat jellegét, céljait és szerepét. „Gyűjtsd a termést kalangyába! A Kalangya szerkesztősége ezt a jelmondatot írta a lap homlokára, mert tökéletesen kifejezi azt, amit a Kalangya körül egybegyűlt íróemberek akarnak. Igen, kalangyába gyűjteni az irodalmi termést, azt, amely a jugoszláviai magyar kisebbség szellemi életének kifejezője, legtisztább és legbecsületesebb megnyilvánulása” – olvashatjuk egyebek között a szerkesztőségi cikkben, s ezt a gondolatot maga Szenteleky bővebben is kifejti, más dimenzióra is rámutat. „A Kalangya tulajdonképpen a Vajdasági Írás folytatása, sőt még több szeretne lenni, mint elődje – írja. – Élni akarunk. Fejlődni akarunk. Lombosodni akarunk. Kultúrát akarunk teremteni és fogunk is teremteni. (...) A Kalangya kötelességének tartja továbbá, hogy művészi átültetésekben bemutassa a jugoszláv irodalom kiváló értékeit, mint ahogy a Vajdasági Írás is tette. Mi tudjuk legjobban, hogy milyen fontos egymás megismerése, hiszen minden félreértés és ellentét okozója egymás nem ismerése vagy félreismerése. A két kultúra közötti hídverés életünk egyik legnemesebb feladata.” Majd az olvasókhöz apellál: „Mi elsősorban közönségünkre számítunk, egyre öntudatosabb, irodalmunkat egyre jobban megbecsülő és egyre lelkesebb közönségünkre. Ez a lelkes megértés ad munkánk számára hitet, erőt és értelmet.”¹

Szenteleky sorait oly nagyfokú bizakodás hatja át, mintha irodalmunk fejlődése előtt 1932-ben váratlanul fényes távlatok nyíltak volna, melyek nemcsak feledtetni tudják az elmúlt évtized minden kudarcát és csalódását, hanem az elért eredményeket is homályba borítják. Nem feledkezhetünk meg természetesen arról, hogy indulásukkor a folyóiratok általában bizakodó terveket lobogtatnak meg, hogy már a kezdet kezdetén minél több olvasót toborozzanak. Ez azonban Szenteleky optimizmusát illetően, melyet akár kétségbeesett optimizmusnak is nevezhetnénk, nem kielégítő magyarázat.

Köztudomású, hogy a régi Jugoszláviában, különösen az 1929. január 6-i királyi diktatúra bevezetése után, a nagyszerb burzsoázia legszívesebben csírájában elfojtotta volna a vajdasági kisebbségek szellemi kezdeményeit is, amiről nemcsak az tanúskodik, hogy a cenzúra útján állandóan éreztette hatalmát, hanem az is, hogy a kisebbségi írókat különféle módon újra meg újra rezervátumba próbálta kényszeríteni. A harmincas évek elején pl. mármár megoldhatatlan gondot okozott egy zombori Kalangya-est megtartása is, mivel, mint Szenteleky írja, „nemigen hiszem, hogy ezt a rendőrség enge-

délyezné”.² S az ügyészség is örökké veszélyt jelentett, hisz már egy „erősebb, ötudatosabb szó” felboríthatja az egyensúlyt, s „akkor megint vissza kell zsugorodnunk a puhányos lagymatagságba.”³

Ezt, a szellemre egyébként országosan is ránehezedő politikai nyomást csak még kínosabbá tette irodalmunk állapota. Íróink egymástól távol, az esetek többségében magukra utalva, vidéki elszigeteltségben tengették profán mindennapjaikat, anélkül hogy cselekvésre serkentő találkozások, véleménycserék részesei lehettek volna, s ilyenformán a fő feladat egyelőre nem is a színvonalért, a mind szélesebb horizontokért vívandó küzdelem volt, hanem a megszólalók felszínén tartása, bátorítása, felkarolása, egyszóval a szerény erők összefogása. Annál inkább, mert azok a természetes hidak, melyek egyfelől az élő magyar irodalommal, másfelől pedig a jugoszláv népek irodalmával kötötték volna össze kultúránkat, meglehetősen felemás módon vagy egyáltalán nem funkcionáltak.

A magyarországi irodalmi körök kezdettől fogva közönyös bizalmatlansággal szemlélték, ha szemlélték, a tájunkon nagy ügyél-bajjal kibontakozó törekvéseket, s a Pest-centrikus egyetemes magyar kultúrára esküdve, károsnak, megsemmisüléshez vezetőnek találták a határokon túli, kisebbségi magyar irodalmak külön útjait. Nem véletlen hát, hogy Szenteleky, miután a húszas évek végén kilép elszigeteltségéből, szembenéz ezzel a kérdéssel is, s a magyar kultúra közönyén, meg nem értésén fölhaborodva, egyebek között ezt írja: „Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, kótyagos, ostoba ábránd jelenti a törődést, a felfigyelést, az együttérzést a határon túliakkal, pedig már rég észrevehették volna, hogy ilyen kótyagos és komolytalan szónoki virágok nagyon sokat árthatnak a kisebbségi magyarságnak...”⁴ S levelezésében is föl-föltűnik a pesti íróknak, kultúrmunkásoknak az az alakja, aki „nem tud kikecmeregni kávéházi odújából”, nem lát túl annak „múmvány falain”, ám mégis hivatottnak érzi magát arra, hogy a körülmények ismerete híján is elmeditálgasson a kisebbségbe szorult írók és irodalmak feladatairól.

1932-ben aztán újra apropót szolgáltatnak Szentelekynek Pestről, hogy még egyszer rámutasson a két kultúra közötti egészségtelen viszony okaira. Szabó László *Kalangya* címmel cikket tesz közzé a Pesti Napló május 26-i számában, üdvözli az induló folyóiratot, ám azon aggályát sem hallgatja el, hogy az egyetemes magyar kultúra mind intenzívebb tagolódása szétforgácsolódáshoz vezethet. Válaszcikkében Szenteleky nem kis keserőséggel állapítja meg, hogy az elmúlt évtizedben „gyarmati viszonyba kerültünk a magyarországi irodalommal szemben, mert amíg a magyarországi írók megkövetelték, hogy őket a határokon túl is jól ismerjék, olvassák (és közönségünk valóban tekintélyes magyarországi könyvet és lapot fogyaszt, és a magyarországi irodalomról legalább olyan tájékozott, mint a magyarországi városok és vidékek olvasói), addig ők nem akartak tudomást venni arról, hogy a határokon túl is van magyar kultúra. Csak fogyasztókat láttak a határokon túl...”⁵

A vajdasági magyar irodalom és a jugoszláv nemzetek irodalma közötti hidak hasonlóképpen járhatatlanok, vagy inkább: járatlanok maradtak, noha ezen a téren „gyarmati viszonyról” nem beszélhetünk. A *Kalangya*, de korábban a Vajdasági Írás is, valóban mindent megtett az intenzívebb „kultúrközeledés” feltételeinek megteremtéséért, s ha az együttműködés mégis egyol-

dalú maradt, annak okát nem annyira a szerbhorvát nyelven alkotó írók előítéleteiben kell keresnünk, hanem inkább abban, hogy irodalmunk még nemigen tudott olyan értékeket felmutatni, melyek „kisebbségi” mivoltukban is állhatták volna a versenyt a szerbhorvát nyelvterületen. Arról nem is szólva, hogy az adott belpolitikai helyzetben még műveink kölcsönösségen alapuló, udvariassági fordítására és kiadására sem kerülhetett sor.

Hadd szemléltessük csak egyetlen példával a híd-funkció egyoldalúságát. A *Bazsalikom* anyagának válogatása, rendszerezése és fordítása idején Szenteleky élénk levelezést folytat Mladen Leskovaccal. Megtanácskozza vele, kiket kellene okvetlenül szerepeltetni az antológiában, kik maradhatnak ki, kikéri véleményét egy-egy versről, vagyis a közeledés legígéretesebb, mert közvetlen kontaktuson alapuló módját választja. Épp akkoriban Leskovac is hasonló munkában van, Ady verseit ülteti át szerbhorvátra, leveleiben olykor egy-egy elkészült fordítást is megküld Szentelekynek, a véleményére kíváncsi. Termékeny együttműködés kezdődik tehát kettőjük között, ennek során azonban a jugoszláviai magyar irodalom továbbra is „áramkörön” kívül marad.

Nem arra gondolunk persze, hogy Leskovacnak Ady helyett tétova, nem-egyszer palléroztatlan és fáradékony költészetünket kellett volna választania. Ady verseinek újraalkotásával mind ő, mind a jugoszláv irodalom gazdagodott, amire irodalmunk felemás eredményeinek tolmácsolása nem nyújtott volna lehetőséget. Leskovac tehát, és nemcsak ő, helyes úton járt, midőn a magyar irodalom evidens értékei felé fordult. Épp ezért az áramkörön kívül maradás kérdését nincs is szándékunkban ez irányban kiélezni, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a jugoszláv és a magyar irodalom között épülő hidak valahogy Szentelekyék *főlt* találkoztak, s így a vajdasági magyar irodalom létbizonytalansága tovább növekedett, hisz mindennapjaival nem tudott hova gyökerezni, kapcsolódni.

Annál kevésbé, mert a Szenteleky emlegette „egyre öntudatosabb” és „egyre lelkesebb” közönség is merő vágyképzet volt csupán. A Kalangyáról szóló megemlékezésében⁶ Szirmai Károly elmondja, milyen nagy nehézségekbe ütközött a folyóirat közönségének megszervezése. Csuka Zoltán keresztüljárta Vajdaságot, előfizetőket gyűjtött, s egy ilyen topolyai „tarhálására” Szirmai is elkísérte. „A nagy magyar községben azonban csak kevés előfizetőt szereztünk. Orvost, ügyvédet, papot, malomtulajdonost, fakereskedőt, hivatalnokot. Csupa középosztálybelit. Egyik ajánlgatta a másikat.” Feltehető, hogy nemcsak Topolyán, másutt is az „áldozatkész” középosztálybeliek soraiból került ki az előfizetők zöme. Megszánhatták a házaló írókat, „nagylelkűen” a segítségükre siettek, a folyóiratot azonban nem olvasták, mint ahogy mást sem. Már a Kalangya második számában arról értesülünk, hogy Fekete Lajos *Tengerzúgásából* a jugoszláviai magyarság körében csak 24 példány fogyott el⁷, nem sokkal később az Új Hírek pedig már arról cikkezik, hogy biztosabb alapot kellene adni a vajdasági magyar irodalomnak, s e célból „irodalmi folyóirat helyett külföldi mintára inkább magazint kellene megjeleníteni”, mert csakis ily módon szélesíthetné ki olvasóközönségét a Kalangya. A cikke Szenteleky válaszol, s energikusan elutasítja az ötletet: „Célunk nem lehet szórakoztatás, tömegeket vonzó bűvészkedés, hanem kultúránk megbecsülése és nevelés egy új, öntudatosabb, igazibb életre. (...) Itt arról van szó, hogy a kisebbségi író átérzi-e írói felelősségét, mely reá

fokozottabb súllyal nehezedik, átérzi-e, hogy csak hittel, mélyen átértett és fel-feltörő igazságérzéssel lehet és szabad írnia.”⁸

A több felől szorongatott Kalangya helyzetét mindemellett súlyosbította a szabadkai Napló csöndes aknamunkája is. Fenyves Ferenc úgy vélte, s nem véletlenül, hogy Vajdaságban csak a Napló csinálhat irodalmat. A lap ugyanis, mint jeleztük, már 1920-ban újra megjelenik, s a napi események regisztrálásán, kommentálásán kívül helyet kíván biztosítani a szépirodalomnak is. Fenyves azonban kezdettől fogva Pest felé figyel, nem hisz a vajdasági értékekben, a sajátos vajdasági irodalom megteremtésének lehetőségében, s így mindenekelőtt azokat az írókat próbálja lapja köré tömöríteni, akik már a háború előtt sikereket értek el Pesten. Csakhamar megtöri, mint maga állítja, Milkó Izidor „tartózkodó visszavonultságát”, „felrázza közönyéből” Radó Imrét, majd később Borsodi Lajost, sőt megnyeri az ügynek Szenteleky Kornélt, a „szíves, kedves, halk szavú író is.”⁹

A Napló irodalmi rovata gyorsan felerősödik, úgyannyira, hogy a lap 1928-as, *Vagyunk!* című almanachjában már több mint hatvan író hallat magáról. Maga a szám lenyűgöző, a gyűjteményes füzet azonban már kevésbé. A legvérmesebb dilettánsoktól kezdve a megtorpant féltehetségeken át egészen a jelentősebb, ma is számon tartott írókig mindenkit megszólaltat a Napló köréből, a „táboron” kívüli ismertebb alkotók egyikéről-másikáról azonban megfeledeznek, elsősorban annak a jeleként, hogy Fenyveséknek nincs határozott elképzelésük irodalmunk fejlesztéséről. Számukra csak a *vagyunk* pusztja ténye a fontos, a kissé egocentrikus önfelmutatás, s éppen ezért nem érzik szükségét egy olyan programnak sem, melynek alapján a *leszünk* kérdéseivel is szembe tudnának nézni. Joggal írhatta tehát e periódusra vonatkozóan Szenteleky, még ha elfogultan is, hogy Fenyves irodalmi koncepciója „elég egyszerű volt: ami a Naplóban van, az irodalom, ami a Naplón kívül van, az nem irodalom. Semmi tehetsége, kedve és érzéke nem volt ahhoz, hogy új tehetségek után kutasson és új tehetségeknek új utakat mutasson. Tagadta az önálló életű kisebbségi irodalmak létjogosultságát és diktátori korlátoltsággal irodalomnak minősítette azt a riportos, lagymatag, ollózott, szirupos zagyvaságot, amit a Napló vasárnapi mellékletein hoz.”¹⁰ Az irodalmi „pápaságra” törekvő Fenyves Ferenc tehát a saját érdekeit tartotta szem előtt ekkor már, s kihasználta minden lehetőséget, hogy a Naplót megkerülő irodalmi megmozdulásokat lejárassa; ha másként nem, hát úgy, hogy lépten-nyomon a Napló-beli irodalmiság egyedüli létjogosultságát hangoztatta, s ezzel csakis bomlasztólag hathatott amúgy is differenciálatlan olvasóközönségünkre.

Ugyanakkor a vajdasági magyar vezetők, kik ízlésben Jókainál és Herczeg Ferencnél, életfelfogásban pedig még mindig a régi vármegyeszellemnél tartottak, nem tudtak tájékozódni az új helyzetben. Bár rendszeresen pénzt vettek át a magyar államtól irodalmunk és művelődési életünk fellendítése céljából, szervezőmunkájuknak nem sok látszata volt.¹¹

Ha végezetül számba vesszük azt is, hogy sem rendszeres, megalapozott könyvkiadásunk, sem művelődési intézményeink nem voltak, melyek révén fölfrissülhetett volna a szellemi élet vérkeringése, akkor nem nehéz belátni, hogy a Kalangya fennmaradásának már-már elemi feltételei nélkül indult el, Bencz Boldizsár találó kifejezésével élve, a „vajdasági nembánomság nagy óceánján”. Épp ezért elkerülhetetlenül meg kellett születnie annak a program-

nak, amely majd úgy-ahogy össze tudja fogni irodalmunk atomizálódott erőit. S hogy e program megalkotására épp Szenteleky Kornél vállalkozott, s vállalkozhatott egyáltalán, azt sem tarthatjuk véletlennek.

Irodalmunk történetének egyik legizgalmasabb paradoxona, hogy a vajdasági portól átvitt értelemben is fuldokló, szüntelenül a kifinomult szépségek világába menekülő, „halk szavú” Szenteleky 1928-ban „váratlanul” az ellenkező véglet felé vesz irányt, s egyszerre alfává és omegává teszi meg tájunknak kultúráját, amelyről addig egyetlen jó szava sem volt. Hogyan kerülhetett erre sor, tették föl egyesek a kérdést már a halála utáni években. Szirmai Károly 1934-ben még úgy látja, hogy Csuka Zoltánnak, a „vajdasági irodalom örök kovászának” köszönhető a Szentelekynél bekövetkezett szemléletbeli változás, hisz Csuka volt az, aki „sorsdöntően tört be a sztárisziváci magányos poéta elefántcsonttoronyába.”¹² Hasonló következtetésre jut hat esztendővel később Herceg János is, megállapítva, hogy „Fekete Lajos erőteljes, kisebbségi öntudattól telített versei és Csuka Zoltán hite, rugalmassága és szervező készsége adták meg Szentelekynek (...) az első lökést az itteni nép felé.”¹³ Nincs szándékunkban lebecsülni Csuka és Fekete szerepét, ám mégis azt valljuk, hogy Szenteleky száznyolcvan fokos fordulatát nem lehet csupán baráti-írói hatásokra levezetni. Képtelenség feltételezni, hogy Szenteleky csakugyan valamiféle hermetikus elefántcsonttoronyban élt volna, melynek falai varázsütésre pattantak meg. Ehelyett egy hosszan tartó érlelődési folyamatot kell feltételeznünk, melynek során Szenteleky egyrészt mind szorosabb kapcsolatba került irodalmunk hétköznapjaival, másrészt azonban bizonyos pontig makacsul őrizte korábbi nézeteit. Azt is mondhatnánk, hogy amilyen mértékben a magáévá tette irodalmunk gondjait, olyan mértékben erősödött benne a tagadás hangja is. Hangsúlyozzuk, bizonyos pontig, mely után már az „új”, az elkötelezett Szenteleky áll előttünk.

Ezt a pontot a *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* című írása jelzi.¹⁴ „Ezen a tespedt, művészietlen lapályon nincs semmi, de semmi emlék, itt sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, france-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóól szagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom ujjú humanisták” – szólaltatja meg itt hiányérzetét Szenteleky egyfajta borongó, negatív gyönyörrel, majd a jelenre csap („Ezen a lomha, lapos, tespedt tájon még kunyhója sincs a szépségnek. Ízléstelen, álmos kisvárosok, önző, mogorva falvak, hasznot ígérő kukoricások – és nincsen tovább”), hogy poetizált fájdalma a „ne legyen vajdasági irodalom” imperativusában tetőzzön. Bori Imre figyelte meg, hogy a cikk, melyben Szenteleky még egyértelműen elveti a couleur locale-t és a sajátos vajdasági lelket, „lényegében nem is tagadás, hanem a múltnak és a jelennek a kritikáját hirdeti meg, mind kultúrtörténeti, mind pedig társadalmi síkon.”¹⁵ Vízválasztónak kell tekintenünk tehát ezt a vallomásos írást, melynek mély keserősége, „nem”-jei és „nincsen”-ei olyan embert mutatnak, akit messze-menően hatalmukba kerítettek immár irodalmi – és nemcsak irodalmi – életünk súlyos kérdései, mintegy készenlétbe helyezték energiáit, mivel azonban a lehetséges megoldást még nem látja pontosan, vagy nem meri vállalni, maximális telítődése ellenére sem tudja megszüntetni holtponthelyzetét: *tagadva affirmál*.

Ezt a helyzeti energiát fedezte és szabadította föl Csuka Zoltán, amikor a Vajdasági Írás szerkesztésére megnyerte írónkat, ám a maradéktalan szellemi elkötelezettség útján mégsem ő vagy Fekete Lajos, sem pedig „erdélyi és szlovenszkói testvéreink” munkássága indította el, melyet már ekkor, 1928-ban példamutatónak talál az „új életformák” fellelése tekintetében¹⁶, hanem Julien Benda *Az írástudók árulása* című könyve.

Babits Mihály a Nyugat 1928 szeptemberi számában mutatja be a művet, s Szenteleky, miután a tanulmány terjedelmű cikkel megismerkedik, azonnal Mladen Leskovachoz fordul, vegye meg neki sürgősen a könyvet a belgrádi francia könyvesboltban.¹⁷ Szomjú érdeklődésének fő okait már a Babits-interpretációban föllelhetjük. Babits ti. nagy nyomatékkal állapítja meg, hogy a közösséget, melybe tartozunk, szeretni „oly természetes, mint magunkat, jobban, mint életünket: oly kitágulása a létnek egy önzetlenebb lét felé, mely semmiképpen sem ellentétes a Szellem princípiumával”, ugyanakkor azonban azt is kiemeli, hogy az írástudók „árulása vagy hűsége független a pártoktól”, mert egyáltalán nem az a lényeg, hogy jobb- vagy baloldali „világnézet”-et vallunk-e, hanem hogy az „örök és mindenütt egy Igazság” van-e a zászlónkra írva.¹⁸

A közösség „szellemhű” szeretetének s a politikai pártokon és világnézeti küzdelmeken való fölülelemelkedésnek ez a liberális követelménye ekkor már lappangón ott munkált Szenteleky gondolkodásában, s épp ezért érthető, hogy a Belgrádból végül megkapott Benda-könyvet olvasva, valósággal belázasodott. „Ami az utolsó száz évben hazugság, gazemberség és gyalázatosság történt az írásban, az érthetővé, világossá válik ebben a könyvben” – írja, majd fölkiált: „Hogy visszaéltek tudásukkal az írástudók! Visz, fűt, elképeszt ez a nagyszerű éleslátással és fölényel megírt könyv.”¹⁹ S jóval később is úgy vall erről az olvasmányáról, mint amely az „utóbbi évek nem szépirodalmi” alkotásai közül a „legtartósabb hatást” tette rá, „mert igazságait szinte nap nap után bebizonyítva látom, s a mindennap irodalmi eseményei akaratlanul is eszembe juttatják Julien Benda megállapításait.”²⁰ Elhatározó jelentőségű tehát a Benda-könyv által Szentelekyben kiváltott hullámverés, annál inkább, mert nem csupán a jövő felé nyitott számára ablakot, hanem lehetővé tette, hogy nyíltan szembenézzen korábbi önmagával, s a halál kapujában immár rádöbbenjen, hogy éveken át „tévúton” járt, a „romlást” gazdagította csupán. Felismerése meghatározta tetterejét, s erről semmiképpen sem feledkezhetünk meg a Kalangya programjának vizsgálatakor. Szenteleky ugyanis éppen az évtizedes „mulasztásokat” pótlendő kardoskodott elméletének olyan összetevői mellett is, amelyek majd később a ködösítés és a kisajátítás sorsára jutnak irodalmunkban.

A helyi színek elmélete

Mielőtt azonban ezeket az összetevőket közelebbről is szemügyre vennénk, emlékeztetnünk kell Szenteleky polgár voltára. Nem azzal a céllal persze, hogy eleve elmarasztaljuk szervezői munkáját, hanem hogy rámutassunk szemléletének polgári meghatározóira és korlátaira.

A magát pánhumanistának valló Szenteleky kétségkívül a legprogresszívebbnek hitt módon készülődik „vezéri szerepére”, irodalmunk megváltására, megnyilatkozásaiból azonban mégis az *önként* vállalandó kompromisszumok elve kristályosodik ki. Nem látja be, s ez érthető is, hogy irodalmunk és egész kisebbségünk életén csak a fennálló társadalmi rend gyökeres megreformálásával vagy megdöntésével lehetne számottevően változtatni, s így nem is íróink és olvasóink mozgósításán, hanem *egységesen védekező* kisebbségi magatartásuk kiépítésén fáradozik. Közös nevező után kutat, melynek segítségével tömöríteni lehetne a vajdasági magyarság szellemi erőit és minél szélesebb tömegeit. Elfogadja tehát a „kinti” tények kihívását, maradéktalanul szembe is fordul velük, ahelyett azonban, hogy radikális ellensúlyozásukra törne, „belülről” óhajtja semlegesíteni őket. Közös nevezője éppen ezért rejt magában oly sok ellentmondást.

Megkerülhetetlennek véli az írói felelősség kérdését. Mind többször és mind nagyobb nyomatékkal hangoztatja, hogy irodalmunkban lejárt az „aszszonyról, a szalonokról, a spleenről, a házassági háromszögről” szóló „sima, kedves, üres kis csevegéseknek a korszaka”, mert ma már „írni kell és nem csevegni, be kell kapcsolódni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva”.²¹ Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy e sorok nemcsak a kibontakozás módját kínálják íróinknak, hanem közvetve ítéletet is mondanak róluk. Mert ha a századvégi üres fecsegés vonzásában „alkottak” mindeddig, akkor ez azt is jelenti egyúttal, hogy a mindenkori nagy írók tudatossága teljes mértékben hiányzott munkásságukból, mely ilyenformán nem is lehetett több jóhiszemű irodalmi játszadozásnál. Szenteleky tehát nem táplál illúziókat, pontosan látja, hogy íróink nagy része még nem érte el az egyénné válás azon fokát, amelyen fölöslegesnek, sőt eleve megvalósíthatatlannak bizonyulna mindennemű közös program. Márpedig ha valamely irodalomban nincs legalább néhány kimagasló író, akinek szemlélete és műveinek intenzív kisugárzása maga köré gyűjthetné vagy maga ellen lázíthatná a többi alkotót, akkor elkerülhetlenné válik a közös esztétikai-eszmei platform. Ez ugyan nem kedvez az egyéni törekvéseknek, de legalább úgy-ahogy egybefogja a szegényes erőket, melyek különben a pangás sorsára jutnának.

E felemás szituációk egész sor kettősséghez vezetnek, s ezek Szenteleky elméletében is föllelhetők. Egyrészt feltétlen elkötelezettséget követel meg íróitársaitól, esetenként oly nagyfokú türelmetlenséggel, hogy már-már lázító szándékot kell feltételeznünk sorai mögött, mint az *Írói felelősségünk* című cikkében is, ahol így fakad ki: „Ki ne látná társadalmunk ezernyi fekélyét, de kevesen vannak, akik minderre őszintén rámutatnának. Az írástudók legnagyobb része vakok és süketek módjára mosolyog, mintha nem látnák a bajt, nem hallanák a beteg szervezet siralmas nyögdecselését.”²² Másrészt azonban minden tekintélyét latba veti, hogy útját állja azoknak az explozívabb művészi megnyilatkozásoknak, melyek a vajdasági élet kérdéseit egyéni módon vetik föl és fogalmazzák meg. Nem egy levelében feddi pl. Szirmai Károlyt, amiért novelláinak hangulata túl sötét, ember- és életszemlélete, kisebbségi vonatkozásban is, pesszimista. Derülátásra, hitre, bizakodásra buzdítja, sőt mindezt megköveteli tőle, akinek pedig kora ifjúsága óta legnagyobb élménye és ihletője a halál.

Hasonló fékező mozzanatokra figyelhetünk föl Szentelekynek a kritikáról vallott nézeteiben is. A Vajdasági Írás időszakában, midőn kisebbségi eszmélkedése még nem nyert határozott kontúrokat, „önálló művészi alkotásnak” tartotta a kritikát, „amelynek jóságát és nagyszerűségét az értékítéletek világosságában, szépségében és meggyőző, megjelentető erejében találjuk.”²³ A harmincas évek elején eltávolodik ebbéli meggyőződésétől, a kritika szerepét ekkor már az új, vajdasági elkötelezettség afirmálásában jelöli ki, majd tovább szűkítve a kört, váltig hangoztatja, hogy a kritikus feladata, különösen nálunk, „nem lehet ítéletmondás, hanem egyedül az író vagy írás értékeinek nyugodt, objektív megállapítása”²⁴, illetve hogy a „mi kritikánk első és legfőbb kötelessége a megértés. A környezet, a kisebbségi sors megismerése és figyelembe vevése.”²⁵ Egyfelelől tehát az új elkötelezettséget hirdeti, másfelől azonban futni és futtatni hagyja a dilettáns „üres csevegőket”, annak tanúságaként, hogy elméletc, melytől élet és irodalom harmonikus egymáshoz közeledését várta, végső fokon mégiscsak az élet diktálta szempontok uralomra jutását eredményezte, részben az irodalom rovására is.

A kritika funkciójáról kialakított nézeteivel összhangban Szenteleky messzemenően ellenezte az irodalmi pártokra szakadást, a különböző esztétikai és világnézeti csoportosulásokat. Úgy hitte, hogy a jugoszláviai magyarság soraiiban a geopszichológiai tényezők kiegyenlítő hatása a döntő, nem pedig az osztályellentétek feszítő ereje, mivel a „magyarság polgári rétege is – az általános viszonyok következtében – elproletarizálódik.”²⁶ Mondanunk sem kell talán, hogy ezt az oly árulkodóan ahistorikus gondolatát is a mindenáron megteremtendő egység képzele hívta életre.

Az elkötelezettség és az írói felelősség nyomatékosításával elsősorban íróink magatartásán szeretett volna változtatni, elméletének egy másik fontos komponensével pedig a közönség érdeklődésének felkeltésére törekedett. Alig néhány hónappal az induló Kalangya lázasult májusi programja után kénytelen beismerni ugyanis, hogy „íróink és népünk között nincs őszinte kapcsolat, talán még érdeklődés sincs.”²⁷ Éppen ezért – a csehszlovákiai és a romániai magyar irodalom példáit is szem előtt tartva – „életbevágóan fontos”-nak tartja, hogy „megismerjük földünk és népünk lelkét.”²⁸ Ráeszmél, hogy a nép életének, kultúrájának, hagyományainak mellőzésével a jugoszláviai magyar író nem törhet ki az egymásnak írás bűvköréből, továbbra is olvasó nélkül marad, azaz nem jöhetnek létre irodalmunk tényleges életének előfeltételei. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a nép és a föld felé fordulást mereven fogta föl, s olyan „népiességről” álmódott, melynek képviselői a nép szükségképpen szűkös érzelmi-gondolati világán belül maradván, önszántukból lemondanak a szélesebb szellemi látóhatárról. Már 1931-ben leszögezi: „Mészze vagyunk attól, hogy teljesen elzárkózzunk népünk – különben sem zárt – lelkivilágába és elfelejtsük Európát meg az örök katolikont: a nagy emberi egyetemességet.”²⁹ S az egyetemességről később sem mond le. A Kalangya első számai már elhagyták a sajtót, amikor az intencióiban kételkedő író-társaknak a következőket üzeni: „Egyelőre még ott tartunk, hogy íróink közül többen vannak azok, akik egyéni úton járnak s akiknek írásaiból nehéz megtudni, hogy itt élnek a Vajdaságban. De azért legkevésbé se akarjuk ezeket egyéni utaikról letéríteni és olyan ösvényre kényszeríteni, mely lényüknek idegen s melyen nem tudnak előbbre jutni. Higgye el minden kételkedő, hogy a

tehetséget többre becsüljük bármilyen regionális erénynél, de azért nem tagadhatjuk el örömünket, ha valaki friss, igaz, hazai színeket lát meg és vet papirosra.”³⁰ Később, az *Ákácok alatt* című novella-antológia anyagának begyűjtésekor körlevéllel fordul az írókhoz, s ebben ismét a helyi színek *másodlagos* szerepére utal: „Természetes, hogy a művészi értéket, az írás erejét többre becsülöm az erőltetett, gyenge írásba ágyazott helyi színeknél, de annak örülnék legjobban, ha az esprit local, a genius loci egyesülhetne az erős, életos művészettel.”³¹ S csaknem ugyanezt a gondolatot ismétli meg végül magának az antológiának az előszavában is: „... a sokat emlegetett couleur locale-t nem szabad szó szerint érteni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez.”³²

Szenteleky tehát több ízben is árnyalja programjának alaptételét, az *Ákácok alatt* első kötete azonban mégis heves vitát vált ki. Havas Emil száll szembe vele, s cikkében nem csupán az antológia kapcsán fölmerült dilemmáit sorakoztatja fel, hanem egyszersmind megkérdőjelezi Szenteleky egész elméletét is.³³ Abból indul ki, hogy míg az erdélyi magyarságban a mélyre nyúló hagyományok, a történeti és kulturális fejlődés, a századokra szóló egység külön erdélyi lelket és szellemet termelt ki, addig a vajdasági magyarság élete színtelen, „elkülönült, jellegzetesen kifejezhető lelke nincs”, következésképpen a helyi színek megkövetelése nálunk nem is lehet más, mint egyféle erőszak a írók iránt. Éppen ezért, miután fölteszi a kérdést, mit és hogyan írjon hát az író, ellenprogramot ad: „Kötőfék és zabla nélkül mindent, ahogy jön, ahogy a művészi teremtés ihlete, ereje és kényszere parancsolja. Mindenekfelett: az egyetemes emberit, a kollektívét, a magasan járó és mindent összefogó humanus szellemet, az ember, – a mindenholvaló ember nagy akarásait, kis botlásait, nekiindulásait, elcsüggedéseit, a tömegek eszményeit és szemléleteit, a sorsfordulatokat és végzetes emberi életeteket, az életet magát minden vonatkozásban, de főleg: ahogy összefut, mindenünnen, mindenhová, az összetartozást és azt, ami közöttünk áll, a gabszágot és igazságot, az embert, az embert és állatot, ami benne él, meg azt, hogy miként kellene kiüzni belőle; a világ makrokozmoszikus és az élet mikrokozmoszikus csodáit, mindent, mindent, ami összefog és semmit, semmit, ami elkülönít.”

Szenteleky, aki ekkor már a mártonhegyi szanatórium lakója, s úgyszólván napok vannak csak hátra életéből, egész lényében fölhaborodva fog hozzá válaszához.³⁴ Előbb Taine-t, a környezetnek, az időnek és a fajnak az íróra gyakorolt hatását emeli ki, majd a regionális irodalom nagyjaira: Reymontra, Knut Hamsunra, Tömörkényre, Giovanni Vergára, a német Heimatkunstmozgalomra stb. hivatkozik, azt bizonyítandó, hogy valamely szűkebb környezet jellegzetességei és sajátos problémái is helyet kérhetnek maguknak az irodalomban, anélkül hogy feldolgozójuk általános emberi figurák megteremtésére törekedne. Egyébként is, fűzi hozzá, „Reymont vagy Hans Tvedl (!) helyhez, röghöz kötött parasztjaiban hamarabb találjuk meg az általános emberit, mint abban a Férfiban és Nőben, akik az általános emberi irreális receptje szerint készültek, semmi élet, semmi jellegzetesség sincs bennük, és ezért schol sem tudnak az étellel, a mával kapcsolatot találni. Béklyó és póráz nélküli szabadság sohasem volt az irodalomban. (...) Dante éppúgy

korának, környezetének hatása alatt állott, mint Shakespeare vagy – Marcel Proust.”

A vitában, mint már idézeteink is sejtetik, látszólag Szenteleky kerekedett felül. Ha azonban közelebbről is szemügyre vesszük a két cikk érvelését, eldöntetlennek kell látnunk a disputát, mert az alapkérdést megkerülve, mindkét részvevő csaknem azonos mérvű elfogultsággal szólalt meg.³⁵ Az alkotói szabadság védelmében Havas Emil joggal s valóban előremutató módon száll szembe a Szenteleky-féle „kijelölt út”-tal, ugyanakkor azonban eszmefuttatásának következő pillanatában már a kizárólagosság térségébe téved, midőn az írónak egy egészen általános, absztrakt alakját állítja példaképpül, aki kiragadva magát a tudatát meghatározó hatások bonyolult szövevényéből, az „egyetemes emberi” témáknak és a „mindenholvaló ember” világának meghódítására tör. Havas Emil szem elől téveszti, hogy az általános emberi, főként a prózában, konkrét vonások és konkrét tartalmak révén valósul meg, s ez okból meddőnek is tart mindenféle regionalizmust. Végső konklúziója pedig – miszerint Szenteleky az „egyetemes emberi élet hatalmas útjáról letérít a szűk ösvénybe”, s a „nagy egységek, a csodaszerű összefüggések *meglátóit*” (kiemelés: U. Cs.) a „vicinális irodalom” felé vezeti – éppenséggel képtelenség, mert összekuszálja, sőt fejük tetejére állítja a tényeket. Nem azt veszi alapul, hogy irodalmunk átlaga Szenteleky szervező munkája *előtt is* „vicinális irodalom” volt, s Szenteleky épp a jellegtelen erők összefogása révén szerette volna meghaladni az alacsony nívót, hanem föltételezi, hogy irodalmunknak csakugyan voltak és vannak nagyra hivatott *meglátói*, kiket Szenteleky egy jóhiszemű rögzésme megszállottjaként ismételtlen a szellemi parcialitás vállalására ösztökél.³⁶ Arra tehát egyetlen pillanatra sem gondol Havas Emil, hogy a *meglátókat*, éppen mert *meglátók*, még sohasem lehetett tartósan „szűk ösvénybe” téríteni. Nemcsak nosztalgjától hamvas elméletekkel – hatalmi eszközökkel sem.

Válaszcikkében Szenteleky könnyed eleganciával karikírozza ki vitatársa eklekticizmusát, s megdönthetetlen példák seregével bizonyítja, hogy a regionális irodalom is lehet értékteremtő. Azt a kérdést viszont már óvatosan megkerüli, hogy *kell-e és szabad-e* egységes utat kijelölni az írónak, mint ahogy elfelejt rámutatni arra is, hogy Reymont és Hans Aanrud, de még Tömörkény sem azért alkottak maradandót (is), mert kényszerítő erejű elméleti megvilágosodásban volt részük, hanem mert élményviláguk, alkatuk és tehetségük épp arra képesítette őket, hogy a maguk kis világát örökítsék meg.

A vita tehát semmit sem tisztázott megnyugtatóan, annyi eredménye azonban mégiscsak volt, hogy tartós érvennyel felhívta a figyelmet a helyi színek elméletének sebezhetőségére. Annál inkább, mert válaszában egy pontján Szenteleky is beismeri közvetve, hogy az *Ákácok alatt* szerkesztése közben feladta a *tehetség* és a *táj* relációiról éveken át vallott, kényesen egyensúlyozó nézetét. „Mivel világszemléleti vagy művészi egységet teremteni meddő fáradság lett volna, a miljöhatásban igyekeztem megkeresni az írások egységét” – vallja meg, beszédes jeleként annak, hogy élete utolsó szakaszában az *esztétikai célok*at már egyértelműen *nem-irodalmi célok* szorították háttérbe nála. S alkalmasint épp ebben a körülményben kell látnunk annak okát is, hogy halála után követőinek körében fokozatosan elkoptak elméletének korábbi nuánszai, s végül a *couleur locale* egy olyan változata kerekedett felül a Kalangyában, mely a regionális bezárkózást tette meg eszménynek.

Harc a dilettantizmus ellen

Szenteleky nivelláló irodalompolitikájának egyik szembetűnő fogyatékosága az volt, hogy teret nyitott a dilettáns irományok elburjánzása előtt. Aranyady Györgyről, a fiatalon elhunyt novellistáról szóló szép megemlékezésében Herceg János beszámol egy Szentelekynél tett látogatásáról is, kit kéziratokba temetkezve talált. „Képviselve volt ebben a kézírathalomban a falusi világmegváltó elcsépett filozófiai frázisaival, a mániákus széplélek meggyötört versikéjével, önképzőkori hangjával és a múlt kódében élő álmodozó, Ciccrót megszegyenítő körmondataival. Mindenki, aki valaha itt akár borászati közlönybe is leírta a nevét. Izzadságszag csapott meg a kéziratokból, és megborzadtunk ennyi elpocsékolt energia és az aktivitás ilyen szörnyű túltengése láttán.”³⁷ Miután Szenteleky végakaratóból Szirmai Károly kerül a folyóirat élére³⁸, azonnal szembetalálja magát ezzel a nagyfokú energia-túltengéssel, s első számú feladatának tartja, hogy leszámoljon az irodalmunkat – szerinte – végveszélybe sodró dilettantizmussal. Harckészségét egy sarkítottan egyoldalú felismerés táplálja. Szirmai úgy véli, hogy a „szegénység és a dilettantizmus tette unalmassá és buktatta meg a szépen induló *Mi Irodalmunkat*”, s ugyancsak emiatt volt nehezen megszervezhető a Kalangya „műveltebb olvasóközönsége” is, hisz a „műkedvelői írások tömeges leközlésével minden hitelünket elvesztettük.”³⁹ Ebbéli meggyőződését évek múltán sem korigálja. Még 1941-ben is Szenteleky irodalompolitikájának elhibázottságát emlegeti, azt hánytorgatva föl neki, hogy ezen a „szegény tájon, *máról holnapra*, a kötelező mérték elvetésével, mindenáron irodalmat akart teremteni”⁴⁰, amit aztán megsínylett az egész jugoszláviai magyar irodalom. Meglehetősen mereven ítéli meg tehát elődje szervező munkáját, el sem töpreng afölött, hogy mi minden játszhatott közre Szentelekynél, miközben az irodalmi és társadalmi adottságok szorításában a talpra állás és a fejlődés lehetőségeit kutatta. Szirmai „műveltebb olvasóközönség” meglétét feltételezi, holott részben épp a műveletlenség zátonyán akadt fönn tájunkon majd minden lelkes megmozdulás. Nem látja be, hogy a legégetőbb gondot mégsem a dilettantizmus áradata jelenti, hanem a „művelt olvasóközönség” műveletlensége, az, hogy e közönség kontárt és alkotót egyaránt semmibe vesz, s Szenteleky heroikus erőfeszítéseivel rezonálni éppannyira képtelen, mint érdemben szembeszállni velük.

Szirmai szemléleti egyoldalúsága abból ered, hogy ő az élet és az irodalom viszonylatában jóval kevesebb kompromisszumra kész, mint Szenteleky. Az objektív körülmények parancsára, igaz, hajlandó kisebb-nagyobb megalkuvásokra, Szenteleky elvének leglényegét azonban nem tudja elfogadni. Elődje ugyanis, közvetlenül halála előtt, arra inti őt, hogy kompromisszumokat „okvetlenül kell tenni, mértékegységünknek éppúgy alkalmazkodni kell szegényes adottságainkhoz, mint igényeinknek és álmainknak”⁴¹, s ezzel Szirmai legérzékenyebb pontját találja telibe. Mert Szirmai akceptálja ugyan, hogy a kisebbségi sors összetett feladatok elé állítja az írókat, méltányolja is az e téren tett erőfeszítéseket, ha azonban az álmok és igények alkalmazkodásának kérdése *közvetlenül* is felmerül, mindig vonakodni fog ennek igenlő

megválaszolásától. Számára nincsenek olyan tényezők, melyeknek kedvéért bárki vagy bármi szolgálatába lenne szabad állítani az irodalmat. E vitathatatlanul progresszív meggyőződése azonban, sajnos, „örök emberi” mozzanatokat hangsúlyozó *időfelettséggel* társult, s így esztétikai hitvallásának óhatatlanul meg kellett csontosodnia.

Már Szentelekyről írt 1934-es megemlékezésében jelzi, hogy szerkesztői gyakorlatában el fog tekinteni a helyi színek elméletétől. „Követelte a magyar kisebbségi tudatot – írja⁴² –, a vajdasági színt, a vajdasági problémát, bár maga is tisztában volt vele, hogy a couleur locale sok esetben megvalósíthatatlan.” Elképzelhető, milyen heves ellenérzést váltott ki e gondolat, amely, ha óvatosan és burkoltan is, de kimondja, hogy Szenteleky csak szerepvállalásból erőltette a helyi színeket, amiből egyenesen következik, hogy elméletének ezt az aspektusát nem is kell túlságosan komolyan venni. Szirmai írása nyomán különösen azokban a tollforgatókban csaptak magasra a gyanakvás és a vád lángjai, kik a már-már legendák övezte vezérre esküdtek ugyan, de lépten-nyomon meghamisították: spanyolfalat csináltak maguknak unalomig ismételt jelmondatából („Szeressük azt, ami a miénk”), már az aszongyázásban, az olcsó tájnyelvi ízesítésben, a Mári nénik pusztá fölvonultatásában is a vajdasági elkötelezettség meggyőző példáit látták, s írásaiknak egyéb, egészen periferikus jelentőségű vidéki jegyei alapján makulátlannak vélték Kazinczyjuk iránti hűségüket.

A feszültség nőttön nőtt, s 1935-ben be is következett a robbanás. Kisbéry János, a „bezdáni esztéta”, ahogy Herceg János szokta őt emlegetni, árulással vádolja Szirmait, elsősorban azt lobbantva szemére, hogy letért Szenteleky útvjáról, s „eltaposta” a vajdasági irodalmat. „Vajdasági irodalom – írja – egyszerűen nincs többé a szónak abban az értelmében, hogy beszélni lehetne róla. Csak a Kalangya maradt meg. Szirmai Károly és a Magyar Tudományos Akadémia dicsőségére. És még valami, hogy el ne felejtjük: a *színvonal*.” Majd egészen durván, parlagian Szirmaira támad: „Nem a mi dilettantizmusunk az oka annak, hogy Szirmai megtagadta a vajdasági irodalmat, hanem az övé. Szirmai a mi megtagadásunkkal kívánja tagadásba venni a saját dilettantizmusát, s igazolni a szellem arisztokratáihoz való tartozását. Ezért vetette le magáról a vajdasági irodalmat, mint rongyos kabátot, amelyet restellt, és öltötte fel a budapestit, amelyben most büszkén feszeng.

Hát parancsolj, kedves Szirmaim. Én is kirostállak téged.

Nem a Kalangyából. De az irodalomból mindenestre.

Míg te bennünket?

Csak a Kalangyából.”⁴³

Szirmai az önérzetében vérig sértett ember hangján válaszol a vádaskodásra, s egyebek közt leszögezi: „Mi nem frissen átmázolt vajdasági írókat kérünk, mert jól tudjuk, hogy ilyesmit nem lehet erőszakolni, hanem önmagáért felelős, tehetséggel szavatolt írást, melyből nem csap ki a sivár szegénységzag, vonatkozzék ez akár a témára, akár az író kultúrájára.”⁴⁴ A dühös elkeseredés teljes nyíltságra készíti tehát. Itt már nem tud rejtőzködni: köntörfalazás nélkül kimondja, hogy számára az irodalomban az immanens esztétikai érték a döntő, mely nélkül egyetlen alkotás sem állhat meg a maga lábán, még ha különféle irodalmon kívüli mankókra próbál is támaszkodni. Mindaddig szó sem lehet semmiféle helyi színekről, kisebbségi sorskérdé-

sekről, ilyen vagy olyan követelményekről, amíg a tehetség és a szellem deleje át nem járta a szöveget. Egyetlen impozáns, ma is érvényes gesztussal helyreállítja tehát a Szentelekynél kibillent egyensúlyt, elrekeszti a másodlagos és mellékes körülmények misztifikálásának útját, egyszóval lefegyverzi a dilettantizmust. S viszonylag könnyű is a dolga, minthogy nézetével nem marad egyedül. Arató Endre csatlakozik hozzá, aki seregszemlét tartva a vajdasági költészet fölött, még a szerkesztőre is rá kíván duplázni. „Felelősség nélküli piaci trombitálást” emleget, „valami szörnyű iszap áradását”, majd patetikusan leszögezi: „Fiskálisok és orvosdoktorok, nyafogó patikusok nem sajátították ki a vajdasági lírát, a Duna–Tisza köze várandós még az igazi lírikussal.”⁴⁵ A dilettánsok és a már szimplifikált *coleur locale* elmélet hívei megroggyantak ezen írások hangvételének súlya alatt: sem Szirmai, sem Arató igazságait nem tudták elvitatni, úgyhogy végül is vissza kellett vonulniuk a porondról.⁴⁶

Szirmai azonban, mint jeleztük, egy jellegzetesen időfeletti, esztétikai kultúrák platformról csatározik, s ez jelentős mértékben csökkenti törekvéseinek értékét. Nem csupán arról van szó ugyanis, hogy a művelt tehetség műhelyében létrejövő esztétikumot tartja alapvetően fontosnak, hanem egyszerűen arról is, hogy fenntartással tekint minden olyan irodalmi szövegre, amely a társadalmi aktualitás jegyében születik. „Az időszerűség iszapos hullámai elborították az egész irodalmat, s csak alig néhány tehetség maradt tőle érintetlen. (...) Az aktualitás úrrá tette az anyagot a problémán, a valóság követelésével lefokozta a művészi szempontokat, sablonizálta a regényeket, tipizálta a jellemeket, riportizálta az irodalmat s megfosztotta a problematikus regényeket még meglevő konjunktúrájuktól is.”⁴⁷ – panaszolja föl egyhelyt, félreérthetetlen tanúságaként annak, hogy a csírátlanított „tisza” irodalomra esküszik, mely az itt és most kérdéseivel nemigen törődve, örök emberi dolgokat feszeget.

Ebbéli meggyőződésének következménye az is, hogy a Kalangya hasábjain megkísérli radikálisan elkülöníteni egymástól az irodalmat és a politikát, ami paradox módon egyáltalán nem mond ellent a folyóiratbeli irodalom nyílt vagy burkolt, de mindenképpen nagyfokú politizáltságának. Hiba lenne ugyanis feltételezni, hogy Szirmai egyféle konzekvens apolitikusság vagy éppen kényes ízlése parancsára szerette volna „megtisztítani” az irodalmat az irányzatos időszerűség minden válfajától, illetve hogy csupán Szentelekyné emléke miatt tűrte meg a lapban azokat az írásokat, amelyek a jugoszláviai magyarság öneszmélését voltak hivatottak elősegíteni. Ez a feltevés már csak azért sem áll, mert nem egy „vezércikkében” ő maga is síkraszáll a kisebbségi gondok állandó felszínen tartása mellett. „Kettős” irányultságának, *elkülönítő intencióinak* okai épp ezért nyilván mélyebben vannak.

Minthogy Szirmai Károly vérbeli alkotó, hatványozottan éli át a jugoszláviai magyar író két háború közötti helyzetének ellentmondásosságát: egyfelől azt tapasztalja, hogy a kisebbségi célok hangoztatása, ha *alkotásra* nem is, de értelemadón *írásra* mozgósítja társait, másfelelő azonban érzi a veszélyt is, amely a szülőföld, a honi rög ápolásának kizárólagosító követelményében rejlik. Korán rádöbben, hogy azok az írók, kik mindenek fölé helyezik a vajdasági érdeket, valójában önmaguk ellen fordulnak, hiszen parciális célok kedvéért elsorvasztják magukban az irodalmi teljesség igényét. Az igazi vajdasági

érdek és feladat a jó és egyre jobb művek írása lenne, ám hogyan írjanak maradandó műveket azok, kik a nehéz kisebbségi helyzettől szorongatva, ellenállásuknak csak oly módon tudnak hangot adni, hogy többé-kevésbé el-mossák az irodalom és a politika közti határokat, s szinte fenntartás nélkül vállalják a tájegység irodalmi szolgálatát. A *tettel felérő* szolgálatot, mint a lap egy ünnepi beszédéből is kitetszik: „A népszerűség ma kisebbségi érték. (...) Hiába prédikálunk, hogy irodalmunk: életünk talpköve és támasza. Cselekedetek kellene. És Cziráky Imre írói munkássága: cselekedet. Népszerűsége mi-felénk: maga a tett.”⁴⁸ Az ilyenformán értelmezett írói szerep, s ezt Szirmai nagyon jól tudja, egyrészt óhatatlanul elszegényíti az alkotót, másrészt pedig a szerényebb tehetségű vagy éppen dilettáns tollforgatók számára nyílegyenes pályát biztosít, mi több, erkölcsi fedezéket is, hisz „műveik” kritikai megítélése árulásszámba menne a céhen belüliek szemében.

Mindezt szem előtt tartva úgy tetszik, hogy Szirmai Károly épp az esztétikai értékek védelmében kardoskodott az említett „kettéválasztás” mellett, abban a reményben, hogy ha majd az irodalom megtisztul a politikai áttűnésektől és az irányzatosságtól, akkor egy csapásra lelepleződnek a terméketlen és fantáziátlan „törpébb tehetségek”, s fokozatosan kialakul az esztétikai mércéknek egy olyan megbízhatóbb rendszere, mely olvasót és írókat egyaránt eligazíthat kevésbé polarizálódott irodalmunk termésében. Szirmai tehát a gondolkodására jellemző fogyatékoságok ellenére is jó úton halad, midőn a vajdasági helyzet és az alkotó elme összeütközéseiből származó dilemmákat nem fojtja el, nem bontja le, ellenkezőleg, önnön válságba jutásától sem visszariadva, szüntelenül kutatja az egerutat.

Mindazonáltal fölmerül a kérdés, nem tér-e le mégis Szenteleky útjáról. Nézetünk szerint nem, mert világnézet tekintetében szinte teljes az azonosság kettejük között. Szenteleky nemegyszer figyelmeztetett rá, hogy a Kalangya semmiképpen sem lehet egy világnézet szócsöve. Apolitikusságot hirdetett meg tehát, hogy az ilyen módon létesülő „semleges”, „szabad” térségen annál nagyobb nyomatékot kapjon az önmagára utalt, passzív ellenállásra berendezkedő kisebbségi tendenciózusság. S ezt az elvet Szirmai is teljességgel magáévá teszi. Több ízben is szólt róla, de legegységesebben talán mégis 1934 tavaszán, az induló Hídat köszöntve. „Ez a fiatalság – írja – józanon mérlegeli helyzetét, nem csatlakozik sem az egyik, sem a másik uralkodó világ-eszme követőjéhez – nem válik sem fascistává, sem bolsevistává –, hanem megmarad annak, amire érzése és helyzete predesztinálja: kisebbségi magyarnak. Belátja, hogy ez lehet számára az egyetlen valóság.”⁴⁹ Három esztendővel később Csuka János, a Kalangya „kisebbségi szakértője”, mintegy az eszme folytonosságát jelezve, csaknem szóról szóra ugyanazt ismétli meg: „A gerinces kisebbségi öntudattal telített polgár nem indul el sem a jobb-, sem a baloldali eszmeáramlatok útjain, mert tudja, érzi, hogy sem az egyik, sem a másik szélsőség soha nem elégítheti ki azokat a különleges kívánságokat, amelyek – úgy látszik – mindaddig megmaradnak, ameddig kisebbségi polgár lesz a földön.”⁵⁰

E kisebbségi tudat folytonos követésével és ápolásával a Szirmai-féle Kalangya a szellemi élet csendes vizeire hajózott, melyeken megfosztotta magát az igazi távlatoktól, ugyanakkor azonban sikerrel ki tudta küszöbölni a nacionalizmus elveszejtő lázait. Amikor pl. 1934-ben Krleža és Crnjanski

között vita robban ki a pacifizmus és a nacionalizmus kérdéséről, a Kalangya regisztrálja a véleményharcot, ám a nyílt állásfoglalástól óvakodik.⁵¹ S nem véletlenül, hisz Szirmai *A végtelen fal* című Börcsök-regény kapcsán, s épp a nacionalizmusra célozva, arra hívja föl a figyelmet, hogy „felülemelkedett szellemiségénél fogva” a folyóirat egyetlen pillanatra „sem keveredett bele az emberi indulatok zúzó és romboló zajlásába.”⁵² Szirmai tehát a legtudatosabb következetességgel alkalmazza a hangfogókat, nem engedi meg, hogy a Kalangya hasábjain elszabaduljanak a bomlasztó indulatok. Ez azonban csak az érem egyik oldala, mert semmivel sem kisebb következetességgel visszaszorítja a pozitív, építő indulatokat is, mondván, hogy a tömeg „megszervezése, öntudatosítása és irányítása a magyar napilapok feladata”, a Kalangya ezt a munkát csak kiegészítheti „magasabb szempontú” cikkekkal és tanulmányokkal, annál inkább, mert minket „nem érdekel egy mozgalom sem, mely tisztán a földhöz akarja kötni az emberiséget.”⁵³

Szirmai Károly azonban az „arany középúton” is jelentős eredményeket ért el. A „felülemelkedett szellemiség” „magasabb szempontjainak” érvényesítésével mégiscsak nagy területeket tudott átfogni. S ezt nem lehet lebecsülni, akkor sem, ha a Kalangyában nem az előremutató mozgalmiság ismérvei domináltak, hanem Szirmai „almanachosító” törekvései. Elég, ha meggondoljuk, hogy a „tisztá” irodalom biztosításán fáradozva sikerült kiküzdenie, hogy az élő világirodalom is megérintse a folyóiratot, de szorosabb kapcsolatot teremtett a magyar, továbbá a romániai és a csehszlovákiai magyar irodalommal is, s közben a jugoszláv nemzetek irodalmáról sem feledkezett meg. Liberális „magasabb szempontjainak” tudható be az is, hogy a vajdasági szociális irodalom képviselőit ugyancsak a lap mellett tudta tartani. Mindennek következtében a Szirmai szerkesztette Kalangya irodalmunk két háború közötti korszakának legjelentősebb orgánumává fejlődhetett.

A teljes regionalizmus jegyében

A folyóirat első háborús száma 1941 decemberében lát napvilágot, most már Herceg János szerkesztésében és a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség támogatásával.⁵⁴ A régihez képest az új Kalangya összképe jelentős eltéréseket mutat. A rezsimváltás után semmissé lettek azok a hatóerők, amelyek hosszú éveken át meghatározták a Kalangya kisebbségi irodalompolitikáját, hisz a magyarság itt máról holnapra többségi helyzetbe került. A munkatársak egy része elnémult, egy másik részét elsodorta a háború, a bánátiak pedig, német megszállás alá kerülve, csak elvétve hallathatták a hangjukat. Amikor tehát Herceg János a Kalangya folytonosságát biztosítandó, vállalta a szerkesztői teendőket, rendkívül bonyolult feladatokkal került szembe, és nyilván nem is rajta múlt el elsősorban, hogy a folyóirat szemlátomást visszaesett, s egy olyan vértelen lokális irodalom és kultúra istápolója lett, melyet maga Herceg sem becsülhetett igazán, még ha a regionalizmushoz évek óta ragaszkodott is.

A harmincas évek végén ugyanis azzal tér haza Pestről, hogy a jugoszláviai magyar íróknak itt a helye, itt kell önálló irodalmi életet teremteni, mindenáron, s mialatt ennek módozatait kutatja, az a fölismerés állandósul benne, hogy mégiscsak Szentelekynek volt igaza, s nem Szirmainak, aki oly könnyen lemondott a helyi színek „közösségteremtő” erejéről. Úgy találja, hogy a jugoszláviai magyarság művelődési életében Szenteleky halála után kiesés következett be, s éppen ezért revízió alá veszi Szirmai elveit. „Nekünk nem csak a művészi tökélyre kell törekednünk – írja –, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kialakítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidék tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét. De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért...” Majd hozzáfűzi: „... mindent a népből és mindent a népért, mert a nép kultúránk őrzője, nem pedig a világpolgár. (...) Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást!”⁵⁵ Herceg tehát már ekkor visszafordítaná a kormánykerekét, s mivel a Szirmai hangoztatta „magasabb szempontokat” másodrendűvé szeretné megtenni, nem riad vissza a zsákutcát ígérő leegyszerűsítéstől sem. Hiszen a mindent a népből és mindent a népért jelszó érvényesítése, akárhogy vesszük is, csupán a múlt század végére parlagivá deformálódott nép-nemzeti iskola szürös-tulipános-muskátlis irodalmának „föltámadását” eredményezhette volna.

A megszállás után a folyóirat átmenetileg befullad, s az intermezzóban íróink fölmérik irodalmunk kisebbségi éveinek történetét. Herceg János ekkor újra visszatér, de most már név szerint Szirmaival kapcsolatban is, a regionalizmus kérdéseire. „Kétségtelen, hogy kritikája hasznos volt, főleg nyelvi és esztétikai szempontból – írja a szerkesztő Szirmairól –, de a lokális jelleget ez nem hozhatta ki. Pedig a cél mégiscsak ez volt.” Majd ugyanezen megfontolásból Szirmai víziós művészetére is kitér, s korábbi álláspontjával szöges ellentétben⁵⁶ már idegenkedésének is hangot ad: „Persze bármily remekműveket mutasson is fel ez a valóságontúli irodalom, mégiscsak eltávolodás a józan világtól, eltávolodás az egészséges, kiegyensúlyozott élettől, ami a délvidéki embernek különben általában ismert jellemvonása.”⁵⁷

Herceg János tehát a teljes, az *Ákácok* alatt Szentelekyjén is túlmutató regionalizmus ígézetében veszi át a Kalangyát, rövidesen be kell látnia azonban, hogy az adott helyzetben képtelenség tisztán irodalmi folyóiratot kiadni.⁵⁸ Éppen ezért cikkírókat gyűjt maga köré, kik a numizmatikától a zombori galambáskodásig minden vajdasági életjelenségre ügyelnek, s olyan írásokkal bátyázzák körül a megfogyatkozott szépirodalmi anyagot, amelyek konszolidáltabb körülmények között aligha kerülhettek volna a lapba. Érthető hát, hogy az érdeklődés megcsappan, az előfizetők tábora 60–70-re zsugorodik, és itt is, ott is latolgatni kezdik, hogy legjobb lenne talán megszüntetni a folyóiratot. Végül annyira elmérgesedik a helyzet, hogy 1942-ben Várkonyi Nándor⁵⁹ és Féja Géza⁶⁰, majd Csuka Zoltán emeli fel szavát a Kalangya érdekében. „Az utóbbi hónapokban sok szó esett arról – írja Csuka –, hogy a Kalangyát meg kell szüntetni, mert kevés a közönség érdeklődése. Pedig épp ezek az utóbbi hónapok voltak azok, midőn a folyóirat fiatal szerkesztője a lélek lázával kutatta azt a formát, amely legjobban kifejezi a Délvidék sajátos lelkiségét.”⁶¹

Igazságtalanság lenne azonban feltételezni, hogy a Kalangya „fiatal szerkesztője” csak azért kereste lázasan a sajátos vajdasági lelkiség kifejezésének legalkalmasabb formáját, mert hite szerint irodalmunkat a továbbiakban a teljes regionalitás jegyében kell ápolni, s mert alkotók nélkül más utat nem is igen választhatott volna. Feltétlen híve volt a regionalizmusnak, azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy éppen a *couleur locale* jelentőségének ismételt és nyomatékos hangoztatásával tudott csak válaszfalat húzni irodalmunk és a szédelő mélymagyarkodás, az „örök magyar géniusz csodálatos éltető sugarai”, a Nagy Ivánok ún. „felsőbbrendű magyar kultúrája” közé. Minél következetesebben törekedett a lokális jelleg érvényesítésére, annál inkább csökkent a Kalangya esztétikai színvonala, de egyidejűleg folyamatosan csökkent a magyar sovinizmus mérgező hatása is a lapra, úgyannyira, hogy idővel viszonylag független szigetté válhatott a folyóirat, mely nem élve vissza többségi helyzetével, Vajdaság ügyét kívánta szolgálni. A legszebb bizonyosság erre az lehet, hogy a háborús Kalangya sem fordított hátat a jugoszláv nemzetek irodalmának: verseket közölt Jovan Dučićtól, Aleksa Šantićtól, Anton Aškercától, novellát Ivan Cankartól, Veljko Petrovićtól, továbbá jugoszláv népballadákat, tanulmányokat a szerb nemzeti színházi törekvésekről Magyarországon, a magyarországi szerbek szerepéről az új szerb irodalomban stb., s emellett erejéhez képest figyelemmel kísérte a többi vajdasági nemzeti kisebbség gazdasági és művelődési életének múltját, jelenét is.

A részben meggyőződésből, részben pedig kényszerből követett teljes regionalizmus jegyében egészen 1944-ig fenn tudta tartani magát a folyóirat. Utolsó száma az év szeptemberében jelent meg, mindössze harminc oldalon. Ezzel aztán meg is szűnt a szellemi tájközpontúság, mely egészségtelen beszűkülést hozott, s irodalmunk súlyos válságát jelezve, a dilettantizmus melegágya lett. A válságból azonban, immár a szocrealizmus levegőtlen időszakát is maga mögött tudva, irodalmunk majd csak az ötvenes években kezd kilábalni.

